

تحلیل کیفی عوامل مؤثر بر تغییر نگرش به حیا بر اساس رفتارهای اجتماعی دختران نوجوان شهر شیراز

عاطفه هادیان^۱

فاطمه قمری^۲

چکیده

رهبر معظم انقلاب علیه السلام در بیانیه گام دوم انقلاب، به حرکت هماهنگ به سوی چشم‌انداز آینده با کمک نیروی جوان متعهد مؤمن انقلابی تأکید کرده است. با توجه به اینکه آموزش و تربیت نسل مورد نظر از نوجوانی به منظور دستیابی به این هدف مهم ضرورت دارد، در این پژوهش با در نظر گرفتن مسئله معنویت و اخلاق و با رویکرد آسیب‌شناسی عدم حیا در دختران نوجوان شهر شیراز ضمن مطالعه ویژگی‌های دوره نوجوانی، از طریق پژوهش کیفی مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته با برخی از شاغلین و فعالین حوزه دانش‌آموزی در مقاطع متوسطه اول و دوم دختران شهر شیراز گفتگو شد. سپس با تحلیل محتوایی اطلاعات به دست آمده، به مصادیق عدم حیا مندی در کنش اجتماعی دختران در سه بخش رفتار، گفتار و پوشش دست یافت و علل آن در سه بخش کلی علل اجتناب‌ناپذیر زیستی، علل زمینه‌ساز و علل انگیزشی مورد بحث قرار گرفت. نتایج پژوهش، بیانگر اهمیت نقش خانه و مدرسه در آموزش‌های اعتقادی بوده و پی‌ریزی مهارت‌های خودکنترلی را تأیید و حاکی از اثر ساختاری جامعه برای رشد و تثبیت آن‌ها و تداوم ارتباط خانواده با نوجوان در روند تکاملی است. واژگان کلیدی: حیا، نگرش به حیا، رفتارهای اجتماعی، دختران نوجوان.

۱. کارشناسی ارشد مطالعات زنان (زن و خانواده) دانشگاه ادیان و مذاهب. قم. ایران. at.hadyan@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته سطح ۳ مطالعات اسلامی زنان جامعه الزهراء علیها السلام. (نویسنده مسئول). قم. ایران.

golbargbluesky@gmail.com

مقدمه

یکی از صفات حسنه انسانی که کیفیت حیات جسمی و روحی بشری به آن وابسته است، ویژگی حیا است. (بانکی پور فرد، ۱۳۹۳ (الف)، ص ۱۶) این صفت در آموزه‌های دینی، دارای جایگاه خاصی است و رابطه تنگاتنگی با ایمان، عفت، تقوا و ملکات نفسانی دیگر دارد. امام علی علیه السلام حیا را از نفس را بهترین نوع حیا می‌داند. (تمیمی آمدی، ۱۴۲۹، ص ۲۵۷) آنچه سلامت فرد، جامعه و ارزش‌های متعالی انسانی را تضمین می‌کند، رعایت حیا در حوزه فردی و اجتماعی است. (سبحانی‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۲) بنابراین سعی در عمل به آن از سوی همه افراد جامعه دارای اهمیت است.

از منظر روانشناسی غربی، برخی همچون مونتسکیو^۱ حجب و حیا را خجالتی دانسته‌اند که شخص از نقص و عدم کمال خود دارد. (بانکی پور فرد، ۱۳۹۳ (الف)، ص ۱۱) برخی دیگر همچون ویل دورانت^۲ نیز نوعی عقب‌نشینی مدبرانه دانسته‌اند که از ترس و پاکی نشأت گرفته است و با لطف و زیرکی گسترش خواهد یافت. (همان) برخی دیگر همچون ژان استوتزل^۳، آن را جزء حالاتی انفعالی می‌دانند که قابل تبدیل به نهاد اجتماعی است؛ چراکه شیوه‌ای عمل کردنی است که جامعه آن‌ها را شایسته، مناسب، قانونی و قابل تصویب می‌شمارد (استوتزل، ۱۳۷۴، ص ۱۲۱) که در جوامع مختلف متغیر است؛ چنانکه ژاپنی‌ها از حیا جنسی غریبان تعجب می‌کنند، در حالی که از بی‌پروایی آنان در ابراز احساسات در شگفتند. (همان، ص ۱۲۲) از نظر روان‌شناسی اسلامی حیا، شرمی برخاسته از ادراک خوبی‌ها و بدی‌های اختیاری و نیروی مهارکننده و نظم‌دهنده است که رفتارهای روانی و فیزیکی انسان را بر اساس «شرع» و «عرف» تنظیم می‌کند. در تعریفی دیگر، حیا یک ویژگی شخصیتی است که موجب نوعی احساس بازدارنده یا ناراحت‌کننده نسبت به وقوع کاری زشت می‌شود. (بانکی پور فرد، ۱۳۹۳ (الف)، ص ۱۱ و ۱۲) در نگاه صاحب‌نظرانی همچون مقام معظم رهبری: «مسئله حیا خیلی مسئله مهمی است... حیا برای مرد فضیلت است و برای زن هم فضیلت است و این

1. Montesquieu.

2. Will Durant.

3. Jean Stotzel.

حیاء مظاهری دارد؛ یکی از مظاهرش پوشش ظاهری است؛ یکی از مظاهرش معاشرت‌ها و مکالمات سخنورانه است که انسان در حرف زدن، در اظهار نظر کردن، در تبادل کلمات، حیا را ملاحظه کند... بنابراین، رأس صفات و مکارم اخلاق را فرمودند حیاء [است]: وَرَأْسُهُنَّ الْحَيَاءُ». (بیانات در ابتدای درس خارج فقه درباره مسئله حیاء، ۱۳۹۷/۱۲/۱۳)

حیاء، حجابی است که اسلام میان زن و مرد قرار داده است تا از اختلاط به صورت بی‌بندوبار به‌طور جدی پرهیز کنند. از نظر اسلام حجاب میان زن و مرد، «فطری انسان» و طبق طبیعت انسان و حیاء، فطرتی است که در حیوان وجود ندارد. عدم وجود حیاء، موجب نتایج زیانباری همچون متلاشی شدن خانواده‌ها، خرابی اخلاق، گسترش کار به سنین پایین و ... می‌شود که در غرب نمود یافته است. اسلام با رعایت این اصل فطری، حقوق زن و مرد را حفظ و رعایت کرده است. حیاء و عزت، آمیزه ظریف لطافت و برندگی ایمان است. (بانکی‌پور فرد، ۱۳۹۳ ب، ج ۱، ص ۲۱ و ۲۲) «نقش خودتان را پیدا کنید. عظمت زن بودن را در آمیختن حجب و حیاء و عفاف زنانه با عزت مسلمانانه و مؤمنانه درک کنید. زن مسلمان ما اینجور است». (بیانات در دیدار جمعی از پرستاران نمونه کشور، ۱۳۸۹/۰۲/۰۱)

ریشه‌یابی صفات مثبت اخلاقی، معنوی و فرهنگی در روایات معصومین علیهم‌السلام گویای آن است که ایشان، حیاء را مرتبه بالایی از ایمان و آن را زمینه‌ساز رشد و تعالی بیشتر صفات عالیه در انسان می‌دانند. (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۳۰۱، ح ۵۹۷) با بررسی منابع متعدد در موضوع حیاء و رعایت آن در رفتارهای فردی و اجتماعی توسط افراد و به‌ویژه نوجوانان دختر، موارد ذیل قابل توجه بود.

کتاب مروارید عفاف، کاوشی در حیاء، غیرت و حجاب نوشته سید حسین اسحاقی (۱۳۸۶) با رویکرد حجاب و امر به معروف، به بررسی مفهوم حیا و نقش آن در عفاف و حجاب پرداخته است. کتاب مورد نظر به بررسی حیاء در میان نوجوانان و تأثیر آن بر کنش و اخلاق ایشان به‌طور اختصاصی اشاره‌ای نکرده است. قاسمی (۱۳۸۸) در پژوهش «نقش خانواده در بازتولید فرهنگ حیاء»، ضمن بررسی مفهوم حیا به عوامل ایجاد بی‌حیایی و راه‌های تربیت انسان باحیاء در خانواده و آسیب‌شناسی فرهنگ حیاء پرداخته، به شیوه‌های تربیت دینی کودک

در خانواده با محوریت حیا اشاره کرده و عوامل مؤثر بر کم‌حیایی در خانواده در شرایط کنونی اجتماع و حجمه‌های فرهنگی و فضای مجازی را مطرح کرده است. نقش خانواده به عنوان محور تشکیل عقاید و تفکرات افراد به‌ویژه نوجوانان دختر دارای اهمیت است، ولی در کنار آن باید به عوامل اثرگذار اجتماعی مانند مدرسه، مربیان و گروه همسالان نیز توجه داشت؛ چراکه این موارد گاهی زمینه‌ساز تغییر نگرش افراد درباره آموزه‌هایی همچون حفظ حریم حیا در رفتارهای اجتماعی نوجوان می‌شود و مسیر زندگی او را تغییر می‌دهد.

جوکار (۱۳۹۲) نیز در تحقیق «الگوی تقویت حیا در سبک زندگی اسلامی» با بیان اهمیت حیا در زندگی، شیوه‌های تقویت آن را مطرح کرده، با روش توصیفی-تحلیلی و محوریت آیات و روایات در موضوع حیا، عفاف و حریم روابط زن و مرد را تحلیل نموده، بررسی‌هایی را انجام داده و به الگوهای مناسب در انتخاب سبک زندگی اسلامی دست یافته است. در این تحقیق اشاره‌ای به علل وجود و عدم حیا در برخوردها و رفتارهای فردی و اجتماعی دختران نوجوان نشده است. بانکی‌پور فرد (۱۳۹۳) در کتاب حیا کوشیده است تمامی ابعاد مرتبط با حیا از جمله معانی لغوی و اصطلاحی، تعاریف مختلف، آثار و انواع حیا، عوامل ظهور و بروز آن، جایگاه و جلوه‌های حیا و نیز موارد دیگر را به شیوه علمی بررسی نماید. تفاوت پژوهش حاضر با کتاب مذکور در نحوه پژوهش و موضوع اصلی آن است. خادم‌پیر (۱۳۹۴) در مقاله «خاستگاه، عوامل و آثار شرم و حیا در نگاه قرآن و حدیث»، به آیات و روایات متعددی در این زمینه اشاره و تقسیم‌بندی‌های مناسبی در انواع حیا و آثار و خاستگاه آن انجام داده است. در این مقاله حیا در نوجوانان به صورت خاص مطرح نشده است. پژوهش حاضر ضمن استفاده از برخی تقسیم‌بندی‌های مقاله فوق، مقوله حیا را در دختران نوجوان شهر شیراز بررسی خواهد کرد. وجه تفاوت پژوهش حاضر با این مقاله، مد نظر قرار دادن اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت محیط زندگی، خانواده، اجتماع و گروه‌های هم‌سال در علل تغییرات رفتاری نوجوان است.

جهانشاهی و احمدی (۱۳۹۷) در مقاله «اثربخشی آموزش حیا بر کاهش اعتیاد به اینترنت و رفتارهای پرخطر»، با محوریت بررسی اثرات آموزش حیا به دختران دبیرستانی

و با روش نمونه‌گیری هدفمند، ۲۰ نفر از دانش‌آموزان مدرسه دخترانه منطقه ۵ تهران را که رفتارهای پرخطری همچون هرزه‌نگاری و سکس مجازی داشتند، انتخاب و میزان تأثیرگذاری آموزش حیا در رفتارهای پرخطر آن‌ها را بررسی کرده و با نتیجه معنادار کاهش این رفتارها روبه‌رو شده‌اند. نکته قابل توجه و بررسی، این است اینکه حفظ و رعایت حیا در گفتار، رفتار و عملکردهای فردی و اجتماعی گاهی خود به عنوان عامل اصلی در ایجاد مانع برای انجام رفتارهای نامناسب و پرخطر نوجوان می‌شود. از این رو بررسی ریشه‌ها و علل کم‌توجهی و تغییر نگرش به این مسئله، دارای اهمیت است.

حال این سؤال مطرح می‌شود که چرا با وجود فطری بودن حیا و رشد و بالندگی بیشتر افراد در خانواده‌های اسلامی، در دوره نوجوانی و حضور در مدرسه و فعالیت‌های اجتماعی، تغییر قابل توجهی در حفظ حریم‌ها و تقید به حیا در رفتارهای فردی و اجتماعی آن‌ها به وجود می‌آید؟ این مشکل در سال‌های اخیر گسترش یافته است؛ به نحوی که بیشتر مربیان و مبلغان برنامه‌های فرهنگی و تربیتی مرتبط با دختران نوجوان، به کاهش سطح حیا نوجوانان اشاره دارند. این فرضیه قابل توجه است که در کنار فطری بودن حیا، عوامل مختلفی همچون خانواده، اجتماع، جمع دوستان، اطرافیان و هم‌سالان اثر متفاوتی بر نحوه اجرا و تقید انسان به آن در زندگی دارند.

در کنار خانواده به عنوان اولین و مهم‌ترین نهاد مؤثر در تربیت انسان، فضای مدرسه و اجتماع نیز برای نوجوانی که در دوران شکل‌دهی هویت اجتماعی و کسب الگوها از محیط بیرون و هم‌سالان است؛ بسیار تأثیرگذار خواهد بود. از این رو، توجه به نگرش عموم نوجوانان نسبت به معنای حیا و رعایت آن در حدود فضای شخصی و عمومی، دارای اهمیت است. در این میان، با در نظر گرفتن نقش‌های مهمی همچون همسری و مادری که زن را محور سبک زندگی و الگوی اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و دینی فرزندان قرار خواهد داد، این مسئله پررنگ‌تر می‌شود که تربیت دختران باحیاء از دوران نوجوانی و قبل از آن، شرایط را برای ایجاد خانواده‌ای سالم، پویا، تراز و تمدن‌ساز فراهم خواهد کرد. بنابراین پژوهش حاضر بر آن شد تا به منظور بررسی وضع موجود نگرش مربوط به حیا در میان

نوجوانان، ضمن پاسخگویی به این دو سؤال که «مصادیق عدم التزام به حیاء در دختران نوجوان چیست و چه ابعادی دارد؟» و «تغییر نگرش دختران نوجوان نسبت به مسئله حیاء چگونه ایجاد شده است و علل و زمینه‌های این تغییر نگرش چیست؟»، به بررسی رفتار و برخوردهای اجتماعی دختران نوجوان مقطع متوسطه اول و دوم شهر شیراز، در محیط مدرسه و سایر محیط‌های اجتماعی بپردازد.

در این پژوهش از روش تحقیق کیفی با هدف تحلیل محتوای کیفی داده‌ها استفاده شد. با توجه به ارتباط نوجوانان با معلمان و فعالان فرهنگی و تربیتی حوزه دانش‌آموزی، ایشان به عنوان جامعه هدف مشخص شدند. با انتخاب نمونه‌های هدفمند و انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته عمیق، با ۱۵ نفر از فرهنگیان و مبلغان فعال مرتبط با دختران نوجوان در مدارس متوسطه اول و دوم شهرستان شیراز که حداقل پنج سال سابقه کار با نوجوانان دختر را داشته باشند و فارغ‌التحصیل رشته‌های انسانی همچون جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، روان‌شناسی و... باشند، گفتگو شد و پس از رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه‌ها تحلیل و در مرحله اول، مفاهیم با توجه به اهداف تعیین و بعد از دسته‌بندی آن‌ها، مقوله‌ها و مضامین اصلی یافت شد.

جایگاه و اهمیت حیاء

حیاء در لغت، به معنای شرم داشتن است که در مقابل آن، وقاحت و بی‌شرمی قرار دارد. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ص ۵۱) در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «داشتن حیاء و شرم، موهبتی عظیم و ارزنده است که خداوند تنها در نهاد انسان قرار داده است و حیوانات آن را ندارند»^۱. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۸۱)

خداوند ویژگی حیاء را به شیوه‌ای کاربردی بیان کرده و به آن چنین اشاره نموده است: «یکی از آن دو (دختران شعیب) که با حیاء راه می‌رفت، باز آمد و گفت: پدرم تو را فرا خوانده است»^۲. (قصص: ۲۵) در بررسی روایات معصومین علیهم السلام نیز می‌توان به جایگاه مهم حیاء در

۱. «مَا حُصِّ بِهِ الْإِنْسَانُ دُونَ جَمِيعِ الْحَيَوَانِ مِنْ هَذَا الْخَلْقِ الْجَبِيلِ قَدْرُهُ الْعَظِيمُ غَنَاؤُهُ أَغْنَى الْحَيَاءَ».

۲. «فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْثِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ».

دین پی برد؛ آنجا که امام صادق علیه السلام فرد بی حیا را بی ایمان معرفی کرده است.^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۳۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز شرم را همه دین دانسته^۲ (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۲۸۱) و امام علی علیه السلام شرم زیاد مرد را نشانه ایمان او دانسته،^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۴۰۹) علت پاکدامنی را نیز حیا دانسته^۴ (همان، حدیث ۲۰۹۳) و عقل و حیا را همراه همیشگی معرفی کرده است.^۵ (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۶۹) آن حضرت گاهی میزان عقل را با مقدار شرم و حیا فرد سنجیده^۶ (تمیمی آمدی، ۱۴۲۹، ص ۲۵۶، روایت ۵۴۴۰) و حیا را وسیله رسیدن به هر زیبایی^۷ و نیکی^۸ دانسته است. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۸۴) توجه به رعایت حیا در رفتارهای اجتماعی هم حائز اهمیت است؛ چرا که عیوب فرد را از دیگران می پوشاند^۹ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۳) و در کنار صداقت، حسن خلق و شکر نعمت های الهی، گناهان انسان را به حسنات تبدیل می کند؛^{۱۰} (همان، ص ۱۰۷) چنانکه به کار بستن همزمان حیا، حسن خلق، وفای به عهد، تدبیر در امور و آزادمنشی موجب برانگیخته شدن اقبال عمومی جامعه به فرد می شود.^{۱۱} (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۸۴)

حیا، ملکه ای در نفس آدمی است که هنگام انجام دادن عمل قبیح، موجب بروز حالاتی مانند کراهت یا ترس در نفس می شود و این حالات انسان را از انجام آن عمل در مقابل ناظران باز می دارد. در واقع حیا، از زمره ملکات نفسانی است که روان شناسان به

۱. «لَا إِيمَانُ لِمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ؛ ایمان ندارد کسی که حیا ندارد».

۲. «الْحَيَاءُ هُوَ الدِّينُ كُلُّهُ؛ شرم، همه دین است».

۳. «كَثْرَةُ الْحَيَاءِ الرَّجُلِ دَلِيلٌ إِيمَانِيهِ؛ شرم زیاد مرد، نشانه ایمان اوست».

۴. «سَبَبُ الْعُقَّةِ حَيَاءٌ؛ علت پاکدامنی، شرم است».

۵. «الْحَيَاءُ وَالْإِيمَانُ مَقْرُونَانِ فِي قَرْنٍ، فَإِذَا ذَهَبَ أَحَدُهُمَا تَبِعَهُ صَاحِبُهُ؛ شرم و ایمان به هم پیوسته اند. هر گاه یکی از آن ها برود، دیگری هم در پی آن روانه شود».

۶. «أَعْقَلَ النَّاسِ أَحْيَاهُمْ؛ خردمندترین مردم، با شرم ترین آن هاست».

۷. «الْحَيَاءُ سَبَبٌ إِلَى كُلِّ جَمِيلٍ؛ شرم، وسیله رسیدن به هر زیبایی است».

۸. «الْحَيَاءُ مِفْتَاحُ كُلِّ حَيْرٍ؛ شرم، کلید همه خوبی هاست».

۹. «مَنْ كَسَاهُ الْحَيَاءُ ثَوْبَهُ، لَمْ يَرِ النَّاسُ عَيْبَهُ؛ کسی که لباس حیا خود را بپوشاند، مردم عیب او را نخواهند دید».

۱۰. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَزْبَحَ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَكَانَ مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمَيْهِ ذُنُوبًا بَدَّهَا اللَّهُ حَسَنَاتِ الصِّدْقِ وَالْحَيَاءِ وَحُسْنِ الْخُلُقِ وَالشُّكْرِ».

۱۱. امام صادق علیه السلام: «حُسْنُ خِصَالٍ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ خِصْلَةٌ مِنْهَا فَلَيْسَ فِيهِ كَثِيرٌ مُسْتَمْتِعٌ أَوْهَا الْوَفَاءُ وَالنَّانِيَةُ التَّذْيِيرُ وَالنَّالِيَةُ الْحَيَاءُ وَالرَّابِعَةُ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْحَامِسَةُ وَهِيَ تَجَمُّعُ هَذِهِ الْخِصَالِ الْخَيْرِيَّةِ؛ پنج خصلت است که در هر کس یکی از آن پنج نباشد، بهره فراوانی ندارد؛ نخست وفاست، دوم تدبیر، سوم حیا، چهارم خوش خلقی و پنجم که جامع همه این صفات است، آزادی است».

آن‌ها، منش یا شخصیت نیز می‌گویند و در اثر شناخت و تکرار عمل پدید می‌آیند. (قاسمی، ۱۳۸۸، ص ۵-۳) دانشمندان نیز حیاء را از صفات ویژه بشر می‌دانند؛ چنانکه دکتر فلاسن^۱، استاد دانشگاه روچستر می‌گوید: «خجالت کشیدن، علامت سلامتی است و در میان کلیه افراد بشر حتی آن‌هایی که برهنه زندگی می‌کنند نیز رایج است». (فلسفی، ۱۳۹۵، ص ۳۱۷) شهید مطهری نیز در این رابطه می‌گوید: «حیاء، عفاف و پوشش، تدبیری است که خود زن برای بالا بردن ارزش و حفظ موقعیت خود در برابر مرد به کار می‌برد». (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۶۲) در آیه ۹ باب دوم نامه اول پولس به تیموثوس از کتاب انجیل مسیحیان نیز به حیای زنان توجه شده است. (اسحاقی، ۱۳۸۶، ص ۹)

حیاء در وجود زن با توجه به قابلیت‌هایی که خداوند در خلقت او نهاده است، بسیار بیشتر از مردان است.^۲ از این رو اسلام با هدف حفظ جایگاه و مقام زن و تحکیم ثبات خانواده، به رعایت حریم‌ها همراه با کد امنی و عفت و ورزیدن به‌ویژه در روابط اجتماعی تأکید بسیاری کرده است. از نظر مقام معظم رهبری: «اسلام به مسئله عفاف زن اهمیت می‌دهد. البته عفاف مردان هم مهم است. عفاف مخصوص زنان نیست، مردان هم باید عقیف باشند؛ منتها چون در جامعه مرد به خاطر قدرت جسمانی و برتری جسمانی می‌تواند به زن ظلم کند و بر خلاف تمایل زن رفتار نماید، لذا روی عفت زن بیشتر تکیه و احتیاط شده است». (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰؛ بانکی پور فرد، ۱۳۹۳ (ب)، ج ۱، ص ۲۶) ایشان حفظ حیاء و عفاف از سوی بانوان را اقدام پیشگیرانه از ظلم و تعدی مردان نسبت به زنان می‌داند. اقتدار، ابهت و متانت زن در اجتماع، موجب می‌شود نگاه‌های آلوده به او کمتر شود و از طمع بیمار دلان مصون بماند.

بر اساس تحقیقات علمی آن اندازه که مرد از دیدن اندام زن تحریک می‌شود، زن از مشاهده مرد تحریک نمی‌شود. در روان‌شناسی جنسی نیز ثابت شده است که تمامی سطح بدن زن برای مرد محرک است، اما بدن مرد چنین نیست. لذا مأموریت حفظ حیاء در زنان، بیشتر از مردان است. (حداد عادل، ۱۳۸۹، ص ۶۴) تفاوت‌های تکوینی زن و مرد، علت تفاوت

1. Dr. Flasen.

۲. امام صادق علیه السلام: «الْحَيَاءُ عَلَى عَشْرَةِ أَجْزَاءٍ تَشَعُّ فِي النِّسَاءِ وَوَاحِدَةٌ فِي الرِّجَالِ». (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۳۹)

در احکام پوشش و حجاب زن و مرد از منظر اسلام است. از همین رو برای حفظ تعادل میان حفظ عزت و شرافت زن و حس خودنمایی او، حیای زنان را مورد تأکید بیشتر قرار داده است. بی‌حیایی، زن را با همه ارزش والای ذاتی اش به ابزاری برای سودجویان تبدیل می‌کند و غرور زنانه او را می‌شکند. (اسحاقی، ۱۳۸۶، ص ۱۹)

حیاء و رفتارهای اجتماعی

رفتار اجتماعی، رفتاری است که از دیگران متأثر یا به وسیله دیگران شرطی شده است. به عبارتی، رفتاری است که از فرد یا گروه نسبت به کسی یا چیزی در چارچوب فرهنگ مادی و معنوی سر می‌زند. (شعاری نژاد، ۱۳۶۴، ص ۵۵) فرایند اجتماعی شدن موجب شکل‌گیری هنجارها، مهارت‌ها، انگیزه‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای فرد و مطلوبیت نقش او در جامعه می‌شود. یکی از مؤلفه‌های اصلی رشد اجتماعی در میان نوجوانان، چگونگی کسب و به کارگیری مهارت‌های اجتماعی و نحوه تعامل و برقراری ارتباط با دیگران است که پس از مرحله بلوغ نوجوان اتفاق می‌افتد. (عرفانیان، ۱۳۹۱)

معمولاً نوجوان در این مرحله از زندگی، دوستان و گروه همسالان را بر والدین ترجیح می‌دهد. بنابراین نوع برخورد و عملکرد والدین و مربیان برای رسیدن نوجوان به درک موقعیت اجتماعی خود و انتخاب دوستان و الگوهای رفتاری مناسب، قابل توجه و دارای اهمیت بسیار است. رفتار و کنش اجتماعی افراد نشان‌دهنده اخلاق، اعتقادات، سبک زندگی و نوع تربیت دینی، فرهنگی و خانوادگی وی است. از بازرترین نمودهای حیاء در رفتار و کنش اجتماعی را می‌توان در سخن و کنترل چشم و ارتباط دیداری افراد یافت.

افزون بر پوشش و نوع رفتار، ارتباط کلامی نیز از جایگاه ویژه‌ای در روابط اجتماعی برخوردار است. سخن گفتن همراه با ناز و کرشمه بانوان با نامحرم از سوی شارع مقدس منع شده است؛ چراکه موجب طمع و انحراف فکری بیماردلان می‌گردد.^۱ تماس کلامی

۱. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (احزاب: ۳۲) پس به گونه‌ای هوس انگیز سخن نگویند که بیماردلان در شما طمع کنند و سخن شایسته بگویند».

زیاد میان بانوان و نامحرمان نیز مورد نکوهش اسلام است. این نکته به وضوح در روایات معصومین علیهم السلام آمده است.^۱ (جرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۹۷) امام علی علیه السلام سخن گفتن زیاد - حتی با وجود رعایت موازین شرعی - را مایه کم شدن حیاء دانسته است.^۲ (شریف الرضی، ۱۳۸۴، ص ۵۰۸، حکمت ۳۴۹) بنابراین سخن گفتن بیش از اندازه بانوان با مردان ممکن است موجب کم شدن حیای آنان شود و مشکلات بعدی را به وجود آورد.

مهم‌ترین عضو بروز حیاء، چشم است؛ چراکه از سویی کانال ورود اطلاعات به مغز است و از سوی دیگر بخش عظیمی از ارتباط با عالم خارج، از دریچه چشم صورت می‌گیرد؛ بنابراین چشم نقش اصلی در کیفیت رفتاری انسان دارد.^۳ نگاه آلوده به نامحرم و دیدن تصاویر و صحنه‌های مستهجن، مقدمه و آغاز بی‌حیایی است.

یافته‌ها

جلوه‌های حیاء در شیوه رفتار، گفتار و برخورد فرد با دیگران نمود پیدا می‌کند. آنچه امروز در نوع عملکرد دختران نوجوان در خانواده، محیط‌های اجتماعی و مدرسه مشاهده می‌شود؛ نشانه‌ای از دور شدن افراد از آموزه‌های دینی و عدم توجه به حفظ حیاء در برخوردهای اجتماعی است. در جمع‌بندی مصاحبه‌های صورت‌گرفته از معلمان و فعالین حوزه دانش‌آموزی در این موضوع، دو مضمون کلی به دست آمد که شامل «مصادیق عدم حیاء‌مندی دختران نوجوان در رفتارهای اجتماعی» و «علل عدم توجه به رفتارهای حیاء‌گونه در برخوردهای اجتماعی» است که در جدول‌های ۱ و ۲ با در نظر گرفتن زیر

۱. رسول خدا صلی الله علیه و آله: «وَمَهِيَ أَنْ تَتَكَلَّمَ الْمَرْأَةُ عِنْدَ غَيْرِ زَوْجِهَا وَغَيْرِ ذِي مَحْرَمٍ مِنْهَا أَكْثَرَ مِنْ حَمْسِ كَلِمَاتٍ مِمَّا لَا يَبْدُ لَهَا مِنْهُ؛ نهی شد صحبت زن با غیر همسرش و غیر محارمش به بیش از پنج کلمه مگر مجبور باشد».

۲. «وَمَنْ كَثُرَ كَلَامُهُ كَثُرَ خَطَاؤُهُ وَ مَنْ كَثُرَ خَطَاؤُهُ قَلَّ حَيَاؤُهُ وَ مَنْ قَلَّ حَيَاؤُهُ قَلَّ وَرَعُهُ وَ مَنْ قَلَّ وَرَعُهُ مَاتَ قَلْبُهُ وَ مَنْ مَاتَ قَلْبُهُ دَخَلَ النَّارَ؛ و کسی که زیاد سخن می‌گوید، زیاد هم اشتباه دارد و هر کس که بسیار اشتباه کرد، شرم و حیاء او اندک است و آن که شرم او اندک است، پرهیزکاری او نیز اندک خواهد بود و کسی که پرهیزکاری او اندک است، دلش مرده است و آن که دلش مرده باشد، در آتش جهنم سقوط خواهد کرد».

۳. «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ؛ (نور: ۳۰) به مردان با ایمان بگو دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند که این، برای آنان پاکیزه‌تر است». «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ...؛ (نور: ۳۱) و به زنان با ایمان بگو دیدگان خود را [از هر نامحرمی] فرو بندند و پاکدامنی ورزند...».

مجموعه‌های هر بخش، به آن‌ها پرداخته شده است.

جدول ۱. مصادیق عدم حیامندی دختران نوجوان در روابط اجتماعی

مفاهیم	طبقه اصلی	مضمون کلی
به‌کار بردن الفاظ نامناسب در محاوره دوستانه با همسالان، استفاده از تکیه‌کلام‌های پسرانه، برخورد تند کلامی با معلم در مواقع تذکر به هنگام رفتار نادرست، عدم رعایت احترام کلامی در گفتگوهای معمول با والدین، کادر اداری، آموزشی و تربیتی مدرسه	در گفتار	مصادیق عدم حیاءمندی در روابط اجتماعی
حاضر جوابی در مقابل تذکرات معلم، عادی جلوه دادن رابطه با غیرهمجنس و بیان آن در کلاس و در حضور معلم، خنده و شوخی نامتعارف با راننده سرویس و خدمتگذار مدرسه، گرایش به رفتارهای مردانه، انتخاب اسم پسرانه و جذب همسالان در قالب دوست دختر، توجه غیرمعمول به استفاده از لوازم آرایشی در محیط مدرسه و نیز در فعالیت‌های اجتماعی خارج از مدرسه	در رفتار و برخورد	
استفاده از لباس‌های تنگ، کوتاه، بدن‌نما و پوشش غیرهمجنس در برنامه‌های اردویی خارج از مدرسه، استفاده از زیورآلات و نمادهای خاص بدون در نظر گرفتن مفهوم و معنای آن	در پوشش	

بر اساس جدول ۱، آنچه در این پژوهش به عنوان مصادیق عدم توجه به حیاء از سوی مصاحبه‌شوندگان طرح شد؛ در قالب سه بخش گفتار، رفتار و پوشش بود. از جمله مواردی که همه آنان در ابتدای صحبت اشاره می‌کردند، کم‌رنگ شدن حیاء در میان نوجوانان دختر، عدم توجه آنان به رعایت ارتباط‌های کلامی و رفتاری در یک جامعه اسلامی و عدم پذیرش خطای خود است.

خانم (الف) معلم مقطع متوسطه اول می‌گوید:

«معمولاً وقتی بچه‌ها با همدیگر سر کلاس بحث می‌کنند و یا حتی گفتگوی معمولی دارند، از عبارات و کلماتی استفاده می‌کنند که بجا نیست یک دختر آن را به کار ببرد و وقتی

تذکر می‌دهم که این کلمه در شأن شما نیست؛ با تعجب نگاه می‌کنند که چرا من این‌گونه گفته‌ام. انگار اصلاً آن رفتار و آن کلمه را بد نمی‌دانند و حتی یک جور با کلاس بودن هم محسوب می‌شود».

خانم (ب) مربی مقطع متوسطه دوم می‌گوید: «مسئله‌ای که هست، اینکه اکثر آن‌ها این برخوردها را جزء حیاء نمی‌دانند. وقتی حرفی را با بی‌ادبی می‌زنند و من تذکر می‌دهم، خیلی راحت می‌گویند: شما اشتباه می‌کنید! جامعه این‌گونه می‌پذیرد!!».

خانم (م) مربی مقطع متوسطه اول و دوم و از فعالان فرهنگی حوزه دانش‌آموزی معتقد است: «درست است که پوشش بچه‌ها فرم مخصوص مدرسه است، ولی با ساده‌ترین بهانه‌ها مثل گرما یا فعالیت‌های کلاسی یا ورزش، مانتو یا مقنعه را برداشته و به تذکر ما برای دقت در پوشش مقابل خدمتگذار مدرسه توجه جدی ندارند و اگر برنامه‌ای خارج از محیط مدرسه مثل اردوهای تفریحی باشد و بچه‌ها خارج از محیط رسمی مدرسه باشند؛ متأسفانه خیلی راحت در مقابل هم لباس عوض می‌کنند و لباس‌های نامناسبی هم می‌پوشند. در طول سال‌های گذشته وقتی بچه‌ها را به اردو می‌بردیم، اکثراً به فکر بازی و تفریح بودند، اما در حال حاضر بیشترین وقت بچه‌ها برای دیده شدن در مقابل یکدیگر در نوع لباس، آرایش مو و چهره و غیره است».

عادی‌انگاری و پذیرش یک رفتار ناهنجار در طول مدت زمان کوتاه در ذائقه و نگاه افراد یک جامعه، نشان از رخ دادن تغییراتی قابل ملاحظه در مسیر تربیتی خانواده و جامعه است؛ تغییر باوری که نه تنها نوجوان بلکه بیشتر گروه‌های جامعه آن را می‌پذیرند و به آن عمل می‌کنند. در این زمینه عوامل متعددی دست به دست هم داده‌اند تا این نگرش اجتماعی به وجود آید. برای مثال یکی از این باورها، عدم رعایت حدود ادب در مکالمه با دیگران و حتی نامحرم به بهانه برقراری ارتباط موفق است که در اصطلاح عام به آن «خودمانی شدن» گفته می‌شود. معمولاً در نسخه روان‌شناسانی که ادعای روشنفکری و تفکر مادی‌گرای غربی دارند، حیاء با قالب بازدارنده را مانعی جهت رشد افراد در فعالیت‌های اجتماعی می‌دانند و فرد با حیاء را کم‌رو و خجالتی معرفی و به‌گونه‌ای ناتوان از بیان توقعات و ارتباط‌گیری موفق

با دیگران جلوه می‌دهند. به همین دلیل نیز راهکارهایی را برای حذف این مرز و قیدوبندها در اختیار او قرار می‌دهند، اما حفظ حیاء و رعایت حدود شرعی در همه مصادیق آن، موجب مهار هوای نفس و کنترل خواسته‌های نابجای فرد و دیگران می‌شود و قدرت خودکنترلی را در فرد به وجود می‌آورد که همین مسئله نه تنها سبب رشد اجتماعی است؛ بلکه تکامل و رشد مهارت‌های فردی را به همراه دارد.

در بررسی اجمالی مصاحبه‌های انجام‌شده، به خوبی می‌توان دریافت که بیشتر نوجوانان از قبح اعمال بی‌حیاءگونه و زشت و دور از شأن اجتماعی بودن نوع کلام و پوشش خود اطلاع دارند، اما اولین مسئله‌ای که موجب تکرار و استمرار حرکت‌های ناشایست توسط آنان می‌شود و حتی آن را سبب بهتر دیده شدن توسط دیگران و یا رشد و پیشرفت خود در مناسبات جامعه می‌دانند؛ شکسته شدن قبح عمل و عادی‌انگاری عمل قبیح در دید افراد جامعه است. در واقع انسان در طول زندگی به صورت مداوم بسیاری از مهارت‌ها را می‌بیند و می‌آموزد، اما اگر به مرحله نهادینه‌سازی نرسیده باشد؛ نسبت به انجام آن‌ها اهمیتی نخواهد داشت و نهادینه‌سازی، زمانی به وجود می‌آید که مشاهده و تکرار مداوم آن عمل یا گفتار در جامعه و عدم مخالفت اجتماعی اتفاق افتد. در اینجا ضرورت انجام نهی از منکر نیز حس می‌شود. خانم (ج) از اساتید حوزه و فعال در حوزه دانش‌آموزی می‌گوید: «در مبانی فکری ما نظر داریم که وراثت، ژن، خانواده، همسالان و محیط اثر دارد؛ اما اثر اصلی، اراده است که هیچ‌کدام به اندازه آن مؤثر نیست. اگر اراده فرد قوی شود که آن هم محصول تفکر است، فرد بر محیط هم غالب می‌شود. یک بُعد اراده، همان آموزش است. عامل اصلی و محرک اراده، فکر است که متأسفانه بچه‌های امروز کمتر فکر می‌کنند و بیشتر درگیر تخیلات و توهم هستند».

همه افراد دارای زمینه‌های فطری مثبت هستند، اما در طول زندگی به آموزش و کسب مهارت‌های خودآگاهی نیاز دارند. بهترین راه برای شناخت خود، شناخت خالق و هستی‌شناسی است. برای حرکت در این مسیر شناخت، خانواده (والدین) به عنوان اولین مربیان اثرگذار هستند و مدرسه و محیط اجتماع در تکامل و پویایی فرد برای شناخت کامل‌تر و بهتر از خود نقش مکمل دارند.

با شروع دوره نوجوانی، تحولاتی گسترده در رشد جسمی، عاطفی، جنسی و تغییراتی در باور، ارزش‌ها و برخوردهای اجتماعی فرد به وجود می‌آید. آنچه در نوع نگاه نوجوان به ویژه دختران در برخورد و مواجهه با محیط بیرون برجسته می‌شود، توجه به «دیدن» و دیده شدن است. او در «دیدن» به دنبال الگویی است و چون احساسات و عواطف بر او غلبه دارد، قوه خیال خود را آزادانه پرورش می‌دهد و تلاش می‌کند به آن تجسمات برسد. در این میان هر چه خود را به چیزی که آن را به عنوان شاخص اخلاق و رفتار پذیرفته است، نزدیک‌تر کند؛ فرصت «دیده شدن» در برابر دیگران را به واسطه متفاوت‌تر بودنش فراهم کرده است. «در الگویی ابتدا نوجوان ویژگی مثبتی را در الگو می‌یابد و سپس به آن دل می‌بندد. آن‌گاه به تدریج تمامی ابعاد الگو را مطلوب می‌یابد. این تفکر دلبستگی اولیه را در نوجوان به وجود می‌آورد که منجر به تقلید وی از رفتارها و سبک زندگی الگو می‌شود.» (فلاول، ۱۹۹۲^۱)

امروزه وسایل ارتباط جمعی به ویژه سینما، تلویزیون و مجلات از عوامل بسیار مؤثر در رشد فکری، اخلاقی، اجتماعی و روانی جامعه هستند و بیشترین تأثیر را در یافتن الگوهای نوجوانان و جوانان ایفا می‌کنند. (پرل، ۱۹۹۲^۲) شاید بتوان گفت این تأثیر در بیشتر مواقع از گروه همسالان و محیط بیرون از خانه و یا خانواده بسیار بیشتر است. (سالومن، ۱۹۹۸^۳) نوجوان دانش خود درباره روابط اجتماعی و مهارت‌های لازم برای این روابط را از تلویزیون و دیگر وسایل تصویری کسب می‌کند. بنابراین وسایل فوق‌الگوهای نوجوان را انتخاب و به وی تحمیل می‌کنند. در چنین شرایطی است که الگوها ارزیابی شخصیتی نمی‌شوند و نوجوان آنان را بر حسب محبوبیت انتخاب می‌کند. از این رو یکی از نکات تربیتی مؤثر، ایجاد آگاهی و آموزش‌های مهارتی توسط والدین، معلم و کادر اداری، آموزشی و تربیتی در محیط مدرسه برای شناخت بهتر الگوهای مناسب به نوجوان است. (سیادت و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۶۹ و ۷۰)

1. J. Flavell
2. D. Pearl
3. G. Salomon

جدول ۲. علل عدم حیاءمندی در روابط اجتماعی دختران نوجوان

مضمون کلی	طبقه اصلی	طبقه فرعی	مفاهیم
علل عدم حیاءمندی در روابط اجتماعی دختران نوجوان	علل اجتناب ناپذیر زیستی	عوامل جسمی	رشد و تکامل اندام‌ها و دستگاه‌های جنسی و غیرجنسی بدن، تغییرات گسترده در روند ترشح هورمون‌ها به ویژه هورمون‌های زنانه، اختلالاتی چون بلوغ زودرس و دیررس
		عوامل روانی	استرس و اضطراب در عملکردهای اجتماعی، پرخاشگری، نداشتن عزت نفس
	علل زمینه‌ساز	عوامل تربیتی تأدیبی خانواده	کمبود آموزش‌های مناسب در خانواده با هدف شناخت مرز حیا در رفتار و برخورد، خانواده‌های در آستانه طلاق و بی‌قید در تربیت فرزندان، تغییر رفتار تربیتی خانواده، کم‌توجهی به تربیت دینی فرزندان، دقت نداشتن در کسب روزی حلال، فاصله بین نسلی والدین و فرزندان، ایجاد شکاف در نوع نگاه و تحلیل رفتارهای حیوانگونه در خانه و اجتماع
عوامل تربیتی تأدیبی جامعه		تأکید بر آموزش‌های آکادمیک و غفلت در یادگیری مسائل معرفتی و دینی در مدارس، برخوردهای رفتاری و عملکردی بی‌حیاگونه برخی معلمان و کادر اداری، آموزشی و تربیتی مدرسه، عدم توجه به کسب مهارت‌های خودآگاهی در فعالیت‌های فردی و اجتماعی، جایگزینی باورهای غلط و غیربومی در فرهنگ اسلامی و ایرانی، تعبیرهای اشتباه از رشد اجتماعی با شکستن مرز حیا در جامعه، کم‌رنگ شدن نقش امر به معروف در جامعه	

مضمون کلی	طبقه اصلی	طبقه فرعی	مفاهیم
علل عدم حیا، مندی در روابط اجتماعی دختران نوجوان	علل انگیزشی	گروه هم‌سالان	حضور در جمع‌ها و گروه‌های خاص دوستانه، دوستی‌های خارج از عرف با هم‌جنس یا غیرهم‌جنس، انتخاب دوستانی با سن بالاتر و انتخاب آن‌ها به عنوان الگو
		رسانه و فضای سایبری	دسترسی بدون محدودیت به سایت‌ها، کانال‌ها و گروه‌های غیراخلاقی در فضای مجازی، انتقال عکس‌ها و فیلم‌های شخصی در گروه‌های دوستانه بدون در نظر گرفتن عواقب آن، تبلیغات گسترده شبکه‌های ماهواره‌ای در تغییر سبک زندگی و الگوسازی از تفکر غربی، عملکرد ضعیف رسانه ملی در شناسایی الگوهای صحیح در رفتارها و برخوردهای اجتماعی زن مسلمان ایرانی

در بررسی شرایط و تغییرات جسمی و روحی نوجوان در این دوره که در دختران با بلوغ همراه است، با برخی مسئولین آموزشی، فرهنگی و تربیتی گروه هدف مصاحبه شد. خانم (ه) مشاور و معاون پرورشی مقاطع متوسطه اول و دوم می‌گوید: «دختران وقتی از کودکی وارد مرحله نوجوانی می‌شوند، اولین و مهم‌ترین تغییرات جسمی، شروع عادت ماهانه است که گاهی فرد و یا حتی خانواده، آگاهی لازم را درباره شرایط جدید وی ندارند. اینکه فرد در یک سیکل قاعدگی، زمان‌هایی را پرنشاط و پرتحرک است و زمانی را آنقدر غصه‌دار و افسرده که همین، زمینه بی‌حوصلگی در کلاس و همراه نبودن با معلم را به همراه دارد». گاهی تغییرات فیزیکی بدن و افزایش روند ترشح هورمون‌های مختلف از جمله هورمون‌های زنانه، باعث بروز رفتارهای خاصی همچون استرس، اضطراب و پرخاشگری است که در بروز رفتارهای بی‌حیاگونه از فرد بی‌تأثیر نیست، اما آن را تنها می‌توان به عنوان یک عامل فرعی در نظر داشت؛ چراکه این مسئله در مسیر رشد همه افراد از ابتدا وجود داشته است و اثر قابل توجهی در تغییر نگرش افراد به مسئله حیا نخواهد داشت.

بر اساس نتایج پژوهش و با توجه به جدول ۲، علل زمینه‌ساز در این پژوهش به دو محیط مرتبط شد. ابتدا محیط خانواده و نقش تربیتی-تأدیبی آن و سپس محیط جامعه تحلیل و بررسی می‌شود.

۱. نقش تربیتی-تأدیبی خانواده

اگر بخواهیم زمان شروع و پایه‌گذاری آموزش و یادگیری حیاءمندی را در دختران نوجوان مطرح کنیم، ابتدا باید به اهمیت نقش خانواده در این موضوع بپردازیم. «کولی، پیرامون مفهوم گروه نخستین بحثی دارد. این گروه‌ها بیشتر برای آنکه در تشکیل ماهیت اجتماعی و آرمان‌های افراد نقشی بنیادی دارند، عنوان گروه نخستین را می‌یابند. مهم‌ترین این گروه‌ها، خانواده و همسالان می‌باشند. در این گروه‌ها، انسان‌ها برای رسیدن به بیشترین نفع همگانی، تمایلات فردی خود را به حداقل می‌رسانند. برداشت افراد از خودشان، جهان و مردم پیرامون‌شان، یگراست تحت تأثیر رویکردها و باورداشت‌های خانواده‌هایشان شکل می‌گیرد. ارزش‌هایی که یک فرد می‌پذیرد و نقش‌های گوناگونی که انتظار می‌رود انجام دهد، در چهارچوب محیط خانواده آموخته می‌شود. بدین ترتیب، فرزندان تمایل دارند انتخاب آن‌ها با تأیید والدین‌شان همراه باشد». (مهدی‌زاده و شمس‌بیرانوند، ۱۳۹۴)

خانم (د) معاون پرورشی مقطع متوسطه دوم در این باره می‌گوید: «در خانواده خیلی چیزها شکل می‌گیرد. تمامی آن‌ها از همان انتخاب همسر تا انعقاد نطفه، اثرگذار و آنقدر مهم است که گاهی برخی دانش‌آموزان بعضی رفتارهای واضح بی‌حیایی را انجام می‌دهند. وقتی تذکر داده می‌شود، می‌گویند خانم مگر چه اشکالی دارد...؟! اثر لقمه و تربیت خانواده را نمی‌توان نادیده گرفت. دانش‌آموزی داشتم که از نظر وضعیت فرهنگ و اخلاق مشکل داشت، ولی در فضای مدرسه و تحت تأثیر جمع دوستانی که داشت، به رفتارهای مذهبی علاقمند و پیگیر شد؛ اما بعد از مدتی دوباره تغییر کرد و به رفتارهای قبلش ادامه داد. افراد، اصل و اساس تربیت انسانی را در خانه پیدا می‌کنند. وقتی ریشه‌ها قوی باشد، هر چند فرد وارد جامعه می‌شود و اثر می‌پذیرد - خوب یا بد - اما مدتی بعد دوباره برمی‌گردد به ریشه خودش...».

۲. نقش تربیتی - تأدیبی جامعه

نکته‌ای که گاه کمتر به آن پرداخته می‌شود، برخوردهای کلامی و رفتاری مربیان و کادر اداری، آموزشی و تربیتی مدرسه در ارتباط با نوجوان چه در قالب تذکر و چه در مواقع دیگر است. خانم (ح) معاون آموزشی مقطع متوسطه دوم می‌گوید: «بعضی وقت‌ها دانش‌آموزان به من مراجعه می‌کنند و از رفتار معلم‌شان شکایت دارند؛ گر چه تذکر می‌دهم که شما نباید معلم خود را ناراحت می‌کردید، اما شیطنت و شلوغ‌کاری بچه‌ها اکثراً امری طبیعی است، ولی متأسفانه برخی همکاران برای تسلط به فضای کلاس و یا داشتن اقتدار بیشتر، رفتاری تند همراه با کلمات نامناسب و دور از شأن یک فرهنگی می‌کنند». هنگامی که معلم در حفظ حیای گفتاری، دقت لازم را نداشته باشد و دانش‌آموزان را به‌گونه‌ای خاص و با الفاظ نامناسب خطاب قرار می‌دهد و یا برخورد رفتاری وی با دانش‌آموزان و همکاران، خارج از محدوده حیاء است و حتی این مسئله را امری عادی برای کنترل کلاس و موقعیت خود تلقی می‌کند، به مرور حرمت میان آنان رنگ می‌بازد و دیگر نباید توقع برخوردی حیاء‌گونه از دانش‌آموزان وی را داشت. مقام معظم رهبری نیز فرموده است: «درس اخلاق را با کتاب نمی‌شود منتقل کرد، بیش از کتاب و بیش از زبان، رفتار مؤثر است». (بیانات در دیدار با معلمان و فرهنگیان سراسر کشور، ۱۳۹۳/۰۲/۱۷)

بر اساس نتایج پژوهش و با توجه به جدول ۲، برخی از عللی که موجب انگیزه‌بخشی و الگوگیری نوجوانان در این پژوهش یافت شد، گروه همسالان و رسانه و فضای مجازی است.

علل انگیزشی

از عللی که موجب انگیزه‌بخشی و الگوگیری نوجوانان در این پژوهش یافت شد، گروه همسالان و نیز رسانه و فضای مجازی بود که در ادامه تحلیل و بررسی خواهد شد.

۱. گروه همسالان

توجه به ویژگی تقلیدی بودن بیشتر کارهای نوجوان برای جلب توجه و جذب اطرافیان برای پذیرش و مقبولیت اجتماعی، می‌تواند در پذیرش رفتارهای خوب و حیاء‌گونه و یا

بالعکس در بی‌حیاتر کردن او مؤثر باشد. این، مسئله‌ای است که باید در ارتباط نوجوان با همسالان و نقش اثرگذار آن‌ها جستجو شود. «گروه همسالان به عنوان یکی از عوامل اجتماعی شدن، بیشترین نفوذش را در دوره نوجوانی اعمال می‌کند. در این دوره، مورد پسند دیگران قرار گرفتن هدف اصلی نوجوانان می‌شود و پذیرش و نمایش ارزش‌های گروه همسالان در پذیرش ارزش‌های اجتماعی از سوی فرد، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. در جامعه امروز، مردم عمدتاً به معاصران‌شان برای هدایت و انتخاب مسیرشان نگاه می‌کنند. انسان مدرن بیشتر به قضاوت و تأیید دیگران در محیطش ارزش می‌دهد. مهم‌ترین ارزش‌ها برای انسان مدرن ارزش‌های نوعی گروه همسالان است.» (مهدی‌زاده و شمس‌بیرانوند، ۱۳۹۴)

یک مدل تأثیرپذیری مطلوب از همسالان را خانم (ح) معاون اجرایی متوسطه اول این‌گونه ذکر می‌کند: «فردی قبل از ورود به مدرسه، ناهنجاری‌های رفتاری داشته است که اینجا در کنار بقیه کاملاً حل شده است که خود خانواده تعجب می‌کند، و این در حالی است که اوایل سال تحصیلی بود و هنوز ما از نظر اجرای برنامه‌های فرهنگی فعالیت خاصی نداشتیم، ولی در همین ارتباط کوتاه با همسالان مشکلاتش حل شده است.»

خانم (الف) به مدل اثربخشی نامطلوب از دوستان چنین اشاره می‌کند: «یک سری تکیه‌کلماتی که به کار برده می‌شود، معمولاً روی بچه‌ها تأثیر زیادی دارد. گاهی دیده شده است که دانش‌آموز خوبی داشتیم، ولی با گروهی که همراه شده است؛ کاملاً رفتار خود را تغییر داده است... اثرپذیری از دوستان به حدی است که گاهی دروغ هم می‌گویند. دختر دانش‌آموزی که خانواده مذهبی دارد، اما به همکلاسی‌هایش گفته دوست پسر دارد و دائم از برنامه و کارهایش با آن پسر برای آن‌ها صحبت می‌کند و وقتی مریمان به صورت غیرمستقیم با او صحبت کرده‌اند، مشخص شده است این مسئله دروغ است و او تنها یک دوست پسر خیالی داشته است و برای اینکه جلوی دوستانش کم نیآورده باشد، آن را مطرح کرده است.»

۲. رسانه و فضای مجازی

«عامل دیگری که نقش مهمی در اجتماعی کردن افراد دارد، رسانه‌های جمعی هستند

که نگرش‌ها، ارزش‌ها، رفتارها و ادراکات ما از جهان واقعی را شکل می‌دهند و ایجاد می‌کنند. رسانه‌ها می‌توانند اثرات نگرشی داشته باشند؛ یعنی اثراتی که دیدگاه افراد را تغییر می‌دهند یا تقویت می‌کنند. برای مثال افراد آگهی‌ای را در مورد یک کاندیدای سیاسی تماشا می‌کنند که آن‌ها را مجبور می‌کند باور کنند که او شایسته اداره دولت است. در نتیجه این آگهی، نگرش افراد نسبت به کاندیدا بهتر خواهد شد. این مثال بر اثر فی‌البداهه یک پیام رسانه‌ای تأکید می‌کند، اما نگرش‌های طولانی‌مدت نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرند. این اثرات طولانی‌مدت عبارتند از: اثر خفته، تقویت و درونی‌سازی. در «اثر خفته» فرد ابتدا اطلاعاتی را که دریافت می‌دارد، رد می‌کند؛ اما با گذشت زمان با تجزیه و تحلیل آن را می‌پذیرد. «تقویت» زمانی انجام می‌شود که رسانه‌ها باوری را که فرد تاکنون داشته است، حمایت می‌کنند. «درونی‌سازی» زمانی به وجود می‌آید که افراد پیام‌های رسانه‌ای را - که معمولاً در مورد مضامین عمده اثرگذار بر جامعه هستند - بعد از چند سال که در معرض آن‌ها قرار گرفتند، بخش مکمل عقاید و نگرش‌های خود سازند. در نهایت، این فرایند به ایجاد نگرش خاص در افراد می‌انجامد». (مهدی‌زاده و شمس‌بیرانوند، ۱۳۹۴)

خانم (ب) می‌گوید: «مسئله‌ای که به نظرم خیلی اثرگذار است، موسیقی است که افراد دائم به آن توجه می‌کنند... بیشتر اوقات و در هر حالی با هندزفری به آهنگ‌های رپ گوش می‌دهند که بیشتر همراه با کلمات بی‌ربط و رکیک است». در میان همه جاذبه‌ها و کشش‌هایی که نوجوان را به سمت تغییر سوق می‌دهد، نقش رسانه و تبلیغات جایگاه ویژه‌ای دارد. خوراک فکری که در حال حاضر به صورت شبانه‌روزی در قالب‌های متنوع صوتی و تصویری و با ساده‌ترین امکانات برای همه به‌ویژه نوجوان در دسترس است و در قدرت تأثیرپذیری آن همین بس که گاهی پدر و مادر نیز در خانواده خود متأثر از فیلم‌ها و تبلیغات شبکه‌های ماهواره‌ای و فضای مجازی، مهم‌ترین انتقال‌دهنده رفتارهای بی‌حیاگونه به فرزندان خود هستند.

نتیجه‌گیری

برای عمل به منویات مقام معظم رهبری علیه السلام در بیانیه گام دوم انقلاب برای تربیت و آموزش نسل جوانان متعهد، مؤمن و انقلابی و نیز پی‌ریزی خانواده‌های تمدن‌ساز، در یک نگاه کلی به چرایی مسئله عدم حیا‌مندی دختران نوجوان به‌ویژه طی دهه اخیر در فضای آموزشی و محیط اجتماع، این نکته مشخص شد که بعضی عوامل اثرگذار زیستی و در نتیجه روند رشد فرد و متأثر از دوران بلوغ است که امری طبیعی است و چندان در بروز رفتارهای بی‌حیاگونه فرد نقش مهمی را ایفا نمی‌کند. از جمله عوامل دیگر، علل زمینه‌ساز و قابل کنترل است که در آن نقش تربیتی، تأدیبی خانواده به خصوص والدین و سپس معلمان و مربیان دوره‌های مختلف تحصیلی فرد مطرح شد.

از عوامل مهم دیگر علل انگیزشی است که با تأثیر از گروه همسالان، رسانه و فضای مجازی همراه است. برای اصلاح اصولی این عملکردها، در مرحله اول ایجاد الگو و ساختار مناسب تربیتی، تداوم ارتباط اثرگذار با نوجوان از سوی خانواده و مدیریت رفتاری نوجوان پیشنهاد شد. همچنین آموزش باورها و اعتقادات دینی و تقویت مهارت‌های ارتباط‌گیری فردی و جمعی به صورت عملی در خانه برای پیشگیری از آسیب‌پذیری نوجوان در اجتماع و تعامل با همسالان و فضای مجازی و عدم تغییر نگرش اعتقادی فرد یافت شد. با توجه به تأثیر مدرسه، ضرورت برنامه‌ریزی‌های دقیق و کاربردی برای آموزش حیا‌مندی به افراد از سال‌های آغازین آموزش، توسط متولیان آموزشی کشور و بازسازی فرهنگ حیا در ارتباطات فردی و اجتماعی از سوی صدا و سیما و سایر نهادهای فرهنگی و آموزشی به عنوان راهکار بیان شد.

راهکارهای پیشنهادی

مهم‌ترین اقدامی که برای مقدمه‌سازی تمدن‌نویین اسلامی نیاز است، اصلاح اصولی عملکردهای انگیزشی (که زمینه بروز رفتارهای هنجارشکنانه و بی‌حیاگونه در کنش و ارتباطات اجتماعی برخی نوجوانان دختر شده است و موجب الگوبرداری سایر همسالان

نیز می‌شود)، ایجاد الگو و ساختار مناسب تربیتی، تداوم ارتباط اثرگذار با نوجوان از سوی خانواده و مدیریت رفتاری نوجوان است؛ چراکه والدین با تقویت نقش حمایتی و همراهی دوستانه با نوجوان، بهترین شرایط را برای کسب الگوهای رفتاری حیاء در تعاملات ساده اعضای خانواده با یکدیگر فراهم خواهند کرد؛ چنانکه مقام معظم رهبری علیه السلام فرموده است: «همه ارزش‌های معنوی را می‌توان از درون کانون گرم خانواده - که محور آن، زن خانواده است - بیرون کشید و معنویات را در سطح جامعه گستراند. امیدواریم دختران جوان و زنان جامعه ما در الگوی زینب کبری علیها السلام دقت کنند و هویت و شخصیت خود را در آن ببینند، بقیه چیزها فرعی است.» (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۸۴/۰۳/۲۵)

بدین منظور تأکید بر آموزش اصولی و هدفمند اولیای دانش‌آموزان نوجوان و پیگیری بازخورد آن در رفتار، گفتار و کنش نوجوانان توسط متولیان آموزش و پرورش و نیز قرار دادن بخشی از رتبه و امتیازات ارتقای علمی و تحصیلی به این مهم، امری ضروری به نظر می‌رسد. اگر باورها و اعتقادات دینی همراه با مهارت‌های ارتباط‌گیری فردی و جمعی به صورت عملی در خانه آموزش داده شوند، موجب کاهش آسیب‌پذیری نوجوان در مرحله ورود به اجتماع و مواجهه صحیح و بی‌خطر با بحران‌های هنجاری برخی همسالان و ایمن‌سازی از آسیب‌های فضای مجازی و موجب عدم سهولت تغییر نگرش در عقاید و اخلاق اجتماعی نوجوان می‌شود. در کنار نقش فعال خانواده باید به اهمیت تأثیر مدرسه برای ارتقای باورهای تعلیمی خانواده و تثبیت آن‌ها نیز اشاره کرد. طبق آیات قرآن کریم، تزکیه نفس مقدم بر تعلیم کتب و حکمت است که بیانگر اهمیت آن است.^۱ (فرخی و دیگران، ۱۳۹۹، ج ۲، ص ۲۳) بنابراین در همین راستا باید برنامه‌ریزی‌های دقیق و کاربردی برای آموزش حیاء‌مندی به افراد از همان مراحل اولیه آموزشی پیش از دبستان، توسط متولیان آموزشی کشور طرح‌ریزی شود.

بازسازی فرهنگ حیاء در ارتباطات فردی و اجتماعی زمانی موفق خواهد شد که همه نهاد‌های فرهنگی و آموزشی، آن را محور اقدامات و برنامه‌ریزی‌های خود قرار دهند؛ چنانکه رهبر معظم انقلاب علیه السلام فرموده است: «اگر تعلیم را یک معنای وسیعی بگیریم، این سه عرصه
۱. «وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» (جمعه: ۲) و آن‌ها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می‌آموزد...».

را شامل می‌شود: یاد دادن دانش؛ کار دوم که از این مهم‌تر است، یاد دادن تفکر است. سوم، رفتار و اخلاق؛ آموزش رفتاری، آموزش اخلاقی». (بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان سراسر کشور، ۱۳۹۳/۰۲/۱۷)

گام مهم دیگر به‌کارگیری رسانه و فضای مجازی در امیدآفرینی، یادآوری دستاوردها و ارزش‌های کنونی جامعه، (بیانیه گام دوم) آموزش و ارتقای سطح رفتاری و حیاءمندی در جامعه است. رهبری معظم با تأکید بر نقش صدا و سیما در زمینه رواج و تقویت اخلاق اجتماعی فرموده است: «هویت حقیقی جامعه، هویت اخلاقی آن‌هاست ... و همه چیز بر محور آن شکل می‌گیرد. ما باید به اخلاق خیلی اهمیت بدهیم. صدا و سیما در زمینه پرورش، گسترش، تفهیم و تبیین فضیلت‌های اخلاقی باید برنامه‌ریزی کند ... اگر امروز ما در برخی زمینه‌ها دچار مصیبت هستیم، به خاطر این است که این اخلاق حسنه مهم اسلامی را فراموش کرده‌ایم [همچون] عفت، احترام و ادب به والدین و معلم. این‌ها خلیقات و فضایل اخلاقی ماست. صدا و سیما خودش را متکفل گسترش این خلیقات بداند». (بیانات در دیدار با مسئولان سازمان صدا و سیما، ۱۳۸۳/۰۹/۱۱) توجه به امر به معروف و نهی از منکر در جامعه و ترویج آن نیز موجب کنترل رفتارهای بی‌حیاءگونه افراد خواهد شد.

فهرست منابع

فارسی

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۶۳ ش)، تحف العقول، ترجمه علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، تصحیح جمال الدین میردامادی، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
۳. اربلی، علی بن عیسی، (۱۳۸۱ ق)، کشف الغمّه فی معرفه الأئمّه علیهم السلام، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تبریز: بنی هاشمی.
۴. استوتزل، ژان، (۱۳۷۴ ش)، روان شناسی اجتماعی، ترجمه علی محمد کاردان، چاپ ششم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۵. اسحاقی، محمد حسین، (۱۳۸۶ ش)، مروارید حجاب، کاوشی در حیا، غیرت و حجاب، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.
۶. بانکی پور فرد، امیرحسین، (۱۳۹۳ ش) (الف)، حیا، چاپ ۱۸، اصفهان: حدیث راه عشق.
۷. _____، (۱۳۹۳ ش) (ب)، نقش و رسالت زن: عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی - اسلامی، برگرفته از بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۲۹ ق)، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمدعلی انصاری، قم: نشر امام عصر علیه السلام.
۹. _____، (۱۴۱۰ ق)، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه سیدمهدی رجایی، قم: دار الکتب الاسلامی.
۱۰. جهانشاهی، محدثه و احمدی، خدابخش، (۱۳۹۷)، «اثر بخشی آموزش حیا بر کاهش اعتیاد به اینترنت و رفتارهای پر خطر»، دوفصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی، شماره ۲۳، ص ۲۱ - ۱.
۱۱. جوکار، محبوبه، (۱۳۹۲)، «الگوی تقویت حیا در سبک زندگی اسلامی»، نشریه معرفت، شماره ۱۸۶، ص ۸۵ - ۷۱.
۱۲. حداد عادل، غلامعلی، (۱۳۸۹ ش)، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی، تهران: انتشارات سروش.
۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعه، تصحیح: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۴. خادم پیر، علی، (۱۳۹۴)، «خاستگاه، عوامل و آثار شرم و حیا در نگاه قرآن و حدیث»، فصلنامه علمی ترویجی بصیرت و تربیت اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۳۲، ص ۱۵۳ - ۱۲۷.
۱۵. سبحانی نیا، محمد، (۱۳۸۵)، «راه و رسم زندگی (۴)، شرم و حیا»، فصلنامه معارف اسلامی، شماره ۶۶، ص ۵۷ - ۴۸.
۱۶. سیادت، سیدعلی و همایی، رضا، (۱۳۸۳)، «بررسی الگوهای نوجوان و جوان ۱۲ تا ۲۰ ساله استان اصفهان»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۴، ص ۸۰ - ۶۷.
۱۷. شریف الرضی، محمد بن حسین، (۱۳۸۴ ش)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: چاپ اسوه.
۱۸. شعاری نژاد، علی اکبر، (۱۳۶۴ ش)، فرهنگ علوم رفتاری، تهران: انتشارات سپهر.

۱۹. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۶۲ ش)، الخصال، ترجمه علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
۲۰. _____، (۱۴۱۳ ق)، کتاب من لایحضره الفقیه، ترجمه علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۱. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ ق)، الامالی، قم: دار الثقافه.
۲۲. عرفانیان، مریم، (۱۳۹۱)، «نوجوان و اجتماع»، ماهنامه پیام زن، سال ۲۱، شماره دهم، ص ۸۷-۷۹.
۲۳. فرخی، مصطفی و صاعد رازی، محمدحسین، (۱۳۹۹ ش)، گام‌نامه جوان انقلابی، کتاب دوم (ایمان، اخلاق و معنویت)، چاپ اول، نسخه الکترونیکی، بی‌جا: انتشارات قلم‌خانه.
۲۴. فلسفی، محمد تقی، (۱۳۹۵ ش)، کودک از نظر وراثت و تربیت، چاپ پانزدهم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۵. قاسمی، هاجر السادات، (۱۳۸۸)، «نقش خانواده در بازتولید فرهنگ حیا»، نشریه حوراء، شماره ۳۵.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ ق)، اصول کافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۷. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ ق)، بحارالانوار، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۸. محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۸۶ ش)، میزان‌الحکمه، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۲۹. مطهری، مرتضی، (۱۳۹۲ ش)، مسئله حجاب، چاپ ۱۰۶، تهران: انتشارات صدرا.
۳۰. مهدی‌زاده، شراره، شمس‌بیرانوند، عاطفه، (۱۳۹۴)، «بررسی نگرش جوانان به استفاده از سایت‌های همسریابی و عوامل مؤثر بر آن»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، زمستان ۱۳۹۴، شماره ۳۰، ص ۲۱۹-۲۰۳.

سایت‌ها

31. <https://farsi.khamenei.ir/>

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی